Lingvişti români şi dialectele sud-dunărene în reeditări actuale

Elena-Camelia ZĂBAVĂ

Nu mai trebuie argumentat că în limbă se reflectă atât spiritualitatea umană, cât şi mare parte din realitatea vieţii naţionale. De aceea, una dintre primele datorii ale lingvisticii contemporane rămâne studiul dialectelor.

Dialectologul nu se mulţumeşte să facă o simplă muncă de lexicograf, ci caută să dea detalii despre aşa-zisul drum al spiritului prin cuvinte, deoarece dialectele reflectă trecutul umanităţii, idee care se întâlneşte adesea în literatura de specialitate.

Independent de voinţa lor, o parte dintre românii vorbitori ai dialectelor aromân, istroromân sau meglenoromân traversează o criză identitară datorată deopotrivă lipsei izvoarelor şi mărturiilor documentare cu privire la originea lor şi a imposibilităţii de a avea acces la acestea.

Intuind această criză, o serie de cercetători s-au preocupat constant de demonstrarea identităţii fiecărei ramuri, dovedind, prin studiile lor, romanitatea, precum şi românitatea acestora.

În cele ce urmează ne vom opri la secolul al XX-lea, având în vedere atât faptul că la începutul acestui secol lupta pentru identitate naţională şi spirituală a românilor aflaţi în afara graniţelor ţării se afirmă din ce în ce mai mult, cât şi valoarea studiilor publicate în această perioadă şi în special efortul continuu de a „patrimonializa”[1] cultura şi identitatea etnică a românilor de pretutindeni. Secolul al XX-lea se caracterizează printr-o constantă preocupare a intelectualilor noştri asupra situaţiei românilor sud-dunăreni.

Într-un asemenea context, preocupările lingviştilor nu puteau lipsi din sfera social-politică a vremii, aşa cum afirma unul dintre aceştia, Theodor Capidan: „...în vremurile actuale, când se fac atâtea încercări pentru refacerea sufletului românesc, problema limbii ar trebui să constituie punctul central al preocupărilor noastre, mai ales fiindcă se ştie cât de mult ea contribuie la întărirea sentimentului de preţuire şi mândrie naţională, pentru tot ceea ce un popor are mai sfânt şi mai de valoare, în realizările lui spirituale”[2].

Rămânând în acelaşi context, subordonând cercetarea fenomenului lingvistic celui istoric şi cultural, Th. Capidan nota: „Nimic nu deosebeşte mai bine un popor de altele decât limba pe care o vorbeşte. Dacă ar fi să-şi piardă tot ceea ce caracterizează viaţa lui, precum: ocupaţiunea, tradiţiile, datinile, obiceiurile şi celelalte, însă continuă să-şi păstreze numai limba, în cazul acela el rămâne, totuşi, deosebit de alte popoare. Atunci, însă, când el îşi pierde limba şi păstrează toate celelalte moşteniri, din clipa aceea îşi pierde pur şi simplu fiinţa. Din aceste motive se poate spune că nu există un semn mai caracteristic, după care un individ sau un popor ar putea fi identificaţi mai

[1] V. Gabriela Boangiu, Gabriel Croitoru, *C. N. Burileanu şi românii din Albania*, prefaţă la Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania*, Fundaţia „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005.
[2] Theodor Capidan, *Limbă şi cultură*, Fundaţia „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005, p. 25.

BDD-V2391 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:56:03 UTC)

bine, ca limba pe care o vorbesc. Ea este adevărata lor patrie. Transmisă din generație în generație, limba ne duce înapoi cu mii de veacuri. Este destul să-i cunoaştem cuiva numai graiul, spre a-i putea descoperi neamul, ţara şi ţinutul din care face parte”[3].

S-a spus despre istoria limbii, mai ales despre cea destinată dialectelor sud-dunărene, că a fost scrisă şi studiată în secolul trecut cu un fel de eroism ştiinţific, „făclia cunoştinţelor fiind predată generațiilor următoare de învățați nu atât cu sentimentul împlinirii misiunii, cât al necesității ducerii acestei «datorii» mai departe”[4].

De aceea, poate că nu întâmplător cea mai mare parte dintre intelectualii care s-au ocupat în mod deosebit de cercetarea dialectelor sud-dunărene îşi aveau originea în acel spațiu. Printre aceştia îi putem aminti pe Dimitrie Bolintineanu, Pericle Papahagi, George Murnu, Victor Papacostea, Tache Papahagi, Theodor Capidan, Ioan Caragiani. Având în vedere faptul că studiile lor au fost publicate cu foarte mult timp în urmă, inițiativa Fundației „Scrisul Românesc” de a reedita o serie de lucrări[5] care readuc în actualitate şi redescoperă limba şi spiritualitatea românilor din Balcani se dovedeşte deosebit de necesară. În acelaşi timp, reeditarea unor asemenea cărți asigură şi punerea în circulație a informațiilor de ordin istoric, lingvistic şi etnografic despre români, în provinciile locuite de aceştia, diminuând, în acest mod, criza identitară cu care se confruntă românii sud-dunăreni. Sunt de apreciat efortul şi reuşita acestei edituri de a relansa în colecția „Românii uitați” numele şi studiile unor personalități ale secolelor trecute (îndeosebi secolele al XIX-lea şi al XX-lea).

Dintre acestea, ne-am oprit, în primul rând, la figura lui Theodor Capidan, un pionier în domeniu, autorul primelor monografii temeinice de specialitate, bazate toate pe serioase documentări la fața locului şi pe o riguroasă sintetizare a bibliografiei existente.

Personalitate marcantă a lingvisticii româneşti, Theodor Capidan a fost un dialectolog desăvârşit, preocupările şi rezultatele sale în acest domeniu vorbind de la sine. În mod deosebit a fost atras de problemele ce țin de dialectele meglenoromân şi aromân, iar studiul asupra acestora a fost făcut cu acribie ştiințifică.

Dacă ar fi să vorbim despre problematica lucrărilor lui Th. Capidan, am observa că aceasta se extinde de la analiza amplă a dialectului meglenoromân (începând cu istoria şi graiul meglenoromânilor, continuând cu literatura lor populară şi încheind cu un dicționar meglenoromân), la studiul românismului balcanic şi al românilor nomazi din sudul Peninsulei Balcanice; de la cercetarea graiului aromân (cuprinzând studii ample asupra dialectului în general şi asupra influenței elementelor albaneze în dialectul aromân, precum şi studii despre fărşeroți) şi a romanității balcanice, până la studierea

[3] *Ibidem,* p. 12.
[4] Lucian Chişu, *Prefață* la Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân,* Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2001, p. 6.
[5] George Vâlsan, *Românii din Bulgaria şi Serbia,* 1996; Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii la Românii din Macedonia şi Muntele Athos sau Santa-Agora,* 2001; Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân,* 2001; Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria şi vocabularul istriano-român,* 2001; Theodor Capidan, *Fărşeroții. Studii lingvistice asupra românilor din Albania,* 2003; Ioan Neniţescu, *De la românii din Turcia europeană,* 2003; George Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare,* 2004; Theodor Capidan, *Limbă şi cultură,* 2005; Sextil Puşcariu, *Studii istro-române,* 2005; Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania,* 2005.

BDD-V2391 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:56:03 UTC)

istoriei, limbii şi etnografiei macedoromânilor şi a bilingvismului la români, de la studii despre limbă şi cultură la preocupări de toponimie aromână[6].

Lingvistul aromân Theodor Capidan între anii 1900 şi 1943 şi-a canalizat întreaga activitate spre a dovedi romanitatea unității balcanice, vorbind despre „limba noastră", convins că există o singură limbă literară şi o singură cultură, cea română.

„Privind limba ca supremul instrument al conştiinței româneşti, ea nu se înfățişază numai ca un reflex al spiritului şi al felului de a vedea lumea, ci reprezintă şi expresia soartei noastre: numai prin limbă noi ne dăm seama de ceea ce am ajuns şi suntem în mijlocul popoarelor ce ne înconjoară. Ea ne aparține mai mult decât orice altă moştenire spirituală, pentru că numai în ea se răsfrânge sufletul poporului nostru şi întreaga realitate a vieții noastre spirituale"[7]. Se descoperă în aceste rânduri o gândire deosebită despre toți românii, fără a se ține cont de granițe geo-politice, o adevărată profesiune de credință pentru lingvistul ale cărui cercetări au devenit clasice pentru literatura de specialitate. Cercetările lui Theodor Capidan se constituie drept puncte de referință în lingvistica românească şi nu numai; ele au avut menirea să corecteze şi să reformuleze unele dintre constatările făcute înaintea lui de Gustav Weigand referitor la raporturile şi influențele lingvistice dintre limba română şi celelalte idiomuri balcanice şi, mai mult decât atât, să recunoască şi să stabilească particularități de viață şi de limbă ale unor grupuri importante de români, nestudiate atât de atent până la el. Th. Capidan este primul lingvist care a studiat în întregime romanitatea sud-dunăreană, dialectele macedoromân şi meglenoromân, mai mult decât atât, lucrările sale sunt puncte de reper în cercetarea problemelor romanității balcanice. Astfel, în studiile publicate în volumul *Limbă şi cultură* ajunge la concluzia că meglenoromânii aparțin grupului sud-dunărean din care au ieşit şi aromânii şi, dacă se admite originea sudică şi a istroromânilor, atunci toate populațiile româneşti din sudul Dunării sunt urmaşii romanității balcanice, iar în contact cu populațiile din nordul peninsulei, la sfârşitul secolului al VII-lea alcătuiau o singură unitate cu românii de pretutindeni: „...am ajuns la convingerea că meglenoromânii țin de grupul de români din sudul Dunării din care au ieşit aromânii [...]. Admițând originea sudică şi pentru istroromâni, noi revenim la vechea concepție istorică după care toate populațiunile româneşti din sudul Dunării reprezintă urmaşii romanității balcanice [...]. În vremea contactului ce au avut cu restul românismului carpatic [...] s-au amestecat cu românii din nordul peninsulei în aşa fel încât, pe la sfârşitul secolului al VII-lea, nu mai alcătuiau un element romanic deosebit, ci o singură unitate cu românii de pretutindeni"[8].

---

[6] *Meglenoromânii,* I. *Istoria şi graiul lor* (1925); II. *Literatura populară la meglenoromâni* (1928); III. *Dicționar etimologic meglenoromân* (1934); *Românismul balcanic* (1927); *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice* (1927); *Elemente albaneze în dialectul aromân* (1928); *Fărşeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania* (1931); *Aromânii. Dialectul aromân* (1932); *Romanitatea balcanică* (1936); *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă* (1942); *Le bilingvisme chez les roumains* (1940); *Atlasul linguistic român* (1941); *Românii din Peninsula Balcanică* (1941); *Limbă şi cultură* (1943); *Toponymie macedo-roumaine* (1946); *Numele geografice din România şi dicționarul toponimic aromân* (1946, iar în 1948 în limba franceză; lucrarea a fost concepută ca punct de plecare în alcătuirea unui dicționar general al toponimiei româneşti). Acestor studii li se pot alătura articole şi cercetări datând din aceeaşi perioadă: *Raporturile lingvistice albano-române* (1922); *Raporturile lingvistice slavo-române, Influența României asupra limbii bulgare* (1923); *Scrierile lui D. Bolintineanu despre Macedonia* (1927), *Originea macedoromânilor* (1939).

[7] Theodor Capidan, *Limbă şi cultură,* Fundația „Scrisul Românesc", Craiova, 2005, p. 7.

[8] *Ibidem,* p.204-205

BDD-V2391 © 2006 Editura Alfa

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:56:03 UTC)

De o cultură impresionantă, lingvistul Theodor Capidan a fost în permanență dublat de un istoric bine documentat şi informat, fiind în acelaşi timp şi un memorialist distins, un evocator al zonelor şi populațiilor vizitate pe care le-a făcut să trăiască în paginile sale.

Un adevărat partizan al românității balcanice din cele două filoane despărțite simbolic de Dunăre, Th. Capidan a crezut în biruința limbii literare a tuturor românilor „ca mijloc de unificare sufletească pentru toți indivizii vorbitori din aceeaşi colectivitate lingvistică, care le asigură distincție şi educație”[9].

Un alt nume cu puternică rezonanță în lingvistica românească a secolului al XX-lea este Sextil Puşcariu, ale cărui studii nu se încadrează într-un anumit curent lingvistic al vremii. Cercetarea fenomenelor vii de limbă a preluat-o de la neogramatici, din concepția etnopsihologică a lui Wundt – ideea importanței factorilor psihici şi fiziologici, de la Meillet şi Ferdinand de Saussure a preluat ideea rolului factorilor sociali; de la Weigand şi Gilliéron – metodologia geografiei lingvistice, iar de la Meyer-Lübke – metodele şi procedeele lexicologiei. Astfel, pornind de la premisa că între aceste discipline nu se poate fixa o delimitare precisă, Sextil Puşcariu nu se rezumă în explicarea diverselor fenomene numai la informațiile furnizate de lingvistică, ci apelează la istorie, sociologie, etnografie, psihologie, ştiințe ale căror date le pot completa pe cele inițiale, rezultatul fiind superior unei abordări unilaterale.

Cercetător desăvârşit în domeniul dialectologiei, în colaborare cu M. Bartoli, A. Byhan şi istroromânul A. Belulovici, discipolul său, scrie cele trei volume de *Studii istroromâne* (1906-1929), un adevărat model de cercetare în domeniul monografiei dialectale. Primul volum, intitulat *Textele*, a fost publicat în „Analele Academiei Române”*,* Secția literară, în 1906; cel de-al doilea[10] apare la zece ani după publicarea primului, iar al treilea în 1929 şi cuprinde o amănunțită bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note şi glosare. Inițial a fost prevăzut şi un al patrulea volum, după cum mărturisea lingvistul în prefața la volumul III, care urma să cuprindă un vocabular istroromân şi indicele pentru volumele al II-lea şi al III-lea.

Tomul al II-lea *a crescut,* după cum arată autorul în Prefață, „în adăposturile improvizate şi schimbătoare ale războiului, cu o bibliotecă care încăpea în valiza de campanie” şi reprezintă prelucrarea filologică a textelor publicate în 1906. La aceasta se adaugă materialul cules din alte surse, cum ar fi publicațiile lui Maiorescu, Miklosich, Weigand, Nanu, Byhan, Bartoli, Popovici şi Glavina-Diculescu. Aşa se explică înfățişarea de mozaic a lucrării. La început partea de gramatică avea o imagine unitară şi reda graiul susnievițean aşa cum era în textele culese de frații Belulovici. Utilizând materialul extras din studiile celorlalți cercetători, unitatea inițială a fost tulburată, dar imaginea dialectului a devenit mai clară, deoarece ea nu mai reproducea un grai individual, ci limba unei colectivități, cu deosebiri regionale şi individuale.

De asemenea, nu poate trece neobservată influența slavă în graiul acestor români din vest care sunt o insulă în marea slavă înconjurătoare, iar această influență se manifestă cel mai puternic la nivel lexical.

[9] Victor Crăciun, *Theodor Capidan şi romanitatea balcanică,* Posfață la Theodor Capidan*, Fărşeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania,* Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2003.
[10] Reeditat în 2005 la Fundația „Scrisul Românesc”.

BDD-V2391 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:56:03 UTC)

Preocupat şi îngrijorat în egală măsură de dispariţia cuvintelor vechi, lingvistul consideră omonimia una dintre cauze, însă principala cauză care duce la pierderea unui asemenea cuvânt este bilingvismul istroromânilor[11].

Sextil Puşcariu vorbeşte despre importanţa studierii acestui grai în faza lui de stingere: „dacă ţinem seama de faptul că noi românii nu avem texte scrise înainte de secolul al XV-lea (păstrate şi acestea în copii din secolul al XVI-lea) înţelegem că limba strămoşilor noştri în cursul evului de mijloc n-o putem cunoaşte decât prin compararea celor patru dialecte despărţite geograficeşte unul de altul cu mult înainte de apariţia primului text românesc. Cum însă şi istoria poporului în întâia jumătate a evului de mijloc e învăluită în întuneric, însemnătatea studiului limbei noastre vechi, ca izvor principal al istoriei, creşte şi mai mult”[12].

Studiind cuvintele româneşti din limba sârbo-croată pe baza datelor furnizate în primul rând de cunoscutele cercetări ale lui Fr. Miklosich (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen,* Viena, 1886), G. Meyer (*Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache,* Strassburg, 1891) şi de dicţionarul său etimologic, Sextil Puşcariu întocmeşte o listă de două sute de cuvinte de origine românească, păstrate în graiul şi în onomastica sârbo-croată. Sunt şi cazuri în care cuvântul românesc pătruns la sârbo-croaţi este de origine slavă, dar prin forma, înţelesul sau prin elementele lui morfologice se adevereşte a fi fost reîmprumutat din româneşte.

Atenţia cercetătorului se opreşte şi asupra numelor românilor apuseni[13] pentru a arăta strânsa legătură cu numele întrebuinţate pe teritoriul dacoromân. În acest scop se alătură numelor de vlahi numele dacoromâne.

Examinând cuvintele de origine română şi numele românilor apuseni, Sextil Puşcariu constată că aceştia din urmă „aveau acelaşi grai ca istroromânii şi că graiul acesta era de aproape înrudit cu dialectul dacoromân, dar se deosebea de cel aromân”[14]. Acest lucru este îmbucurător pentru lingvist deoarece, „din cauza apropierii geografice, s-a crezut din partea unor cercetători că vlahii din nord-vestul Peninsulei Balcanice erau aromâni sau făceau parte din acelaşi grup de români ca şi aromânii”[15].

Vorbind despre locul ce-l ocupă dialectul istroromân între dialectele române se opreşte asupra a două aspecte majore: asemănările şi deosebirile dintre dialectul istroromân şi celelalte dialecte. Asemănările sunt studiate la nivel fonologic, morfologic, sintactic şi lexical. Coincidenţa între dialectul istroromân şi celelalte dialecte româneşti nu se înregistrează „numai asupra fenomenului, ci şi asupra cauzelor lui şi a condiţiilor în care apare, încât găsim la istroromâni aceleaşi *excepţii* ca la ceilalţi români”[16]. Astfel stând lucrurile, Sextil Puşcariu ajunge la concluzia că se află în faţa aceloraşi tendinţe generale de dezvoltare care caracterizează limba noastră, şi care, în totalitatea lor demonstrează caracterul naţional al limbii noastre[17].

[11] Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne,* Fundaţia „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005*,* p. 250-251.
[12] *Ibidem,* p. 298.
[13] Sextil Puşcariu nu-i consideră pe istroromâni dacoromâni emigraţi la sud, ci români „apuseni” care au trăit în Evul Mediu pe ţărmul drept al Dunării în contact cu sârbii.
[14] *Ibidem,* p. 335.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem*, p. 350.
[17] *Ibidem*.

BDD-V2391 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:56:03 UTC)

Studiul analitic al gramaticii istroromâne şi cel comparativ cu celelalte dialecte româneşti a dus la concluzia că românii sunt veniţi în Istria din nord-vestul Peninsulei Balcanice şi au acelaşi grai cu românii din Veglia, grai ce continuă dialectul vorbit de românii apuseni. De asemenea, românii apuseni aveau în graiul lor particularităţi caracteristice limbii române, particularităţi ce o deosebesc de limba latină şi de oricare altă limbă romanică. Deci românii apuseni, adică strămoşii istroromânilor şi ai vegliotoromânilor, au locuit în epoca de zămislire a limbii româneşti împreună cu înaintaşii dacoromânilor, aromânilor şi meglenoromânilor actuali. În afară de fondul comun tuturor dialectelor, istroromânii mai au un număr însemnat de inovaţii de limbă comune cu dialectul dacoromân, câteva cu dialectul meglenoromân şi aproape nici una cu cel aromân. Explicarea acestui fenomen ar fi că aromânii au fost, cronologic vorbind, primii care s-au desprins de trunchiul comun străromân, apoi meglenoromânii, iar istroromânii au continuat să trăiască un timp oarecare în contact geografic cu strămoşii dacoromânilor[18].

Cei doi mari lingvişti români, Theodor Capidan şi Sextil Puşcariu, prin studiile lor ample, în care informaţia istorică şi cea lingvistică se împletesc cu o expunere simplă şi clară, au reuşit să reconstituie personalitatea dialectelor aromân, meglenoromân şi istroromân, a acestor ramuri specifice românităţii, argumentele lor ştiinţifice fiind de mare importanţă, dincolo de consemnarea memorialistică.

Romanian Linguists and the South-Danubian Dialects in Recent Editions

This paper presents particularly two important Romanian linguists (Theodor Capidan and Sextil Puscariu) and their theories regarding the language and the spirituality of the Romanians who live in the South of the Danube.

Since until now, there have not been many documents regarding the origin of the South-Danubian Romanians, taking into consideration their crises of identity, we emphasize these scholars' effort to evaluate both the culture and the ethnic identity of this population as a special heritage.

The recent editions (Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân,* Fundaţia „Scrisul Românesc", Craiova, 2001; Theodor Capidan, *Fărşeroţii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania,* Fundaţia „Scrisul Românesc", Craiova, 2003; Theodor Capidan, *Limbă şi cultură*, Fundaţia „Scrisul Românesc", Craiova, 2005; Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne,* Fundaţia „Scrisul Românesc", Craiova, 2005) of the most important linguists' books are very important and necessary because they make actual these issues – the language and also the culture of the Aromanian, of the Meglenoromanians, and the Istroromanians.

These books are very useful not only for the readers who live in Romania but also for those who speak a Romanian dialect and live in other provinces that belong to other countries.

[18] *Ibidem*, p. 368-369.

BDD-V2391 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:56:03 UTC)